

UDK 338.93(436 : 497.13)»18/19«
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 11. VII. 1992.

Presjek kroz rad Zagrebačke pivovare d.d. do 1945. godine

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Pivovara je osnovana 1892., a puštena je u puni pogon oko sredine 1893. Izvanredan je primjer domaćega industrijskog poduzetništva koje se uspjelo održati zahvaljujući umješnosti glavnog vlasnika (Samuila Davida Alexandra) i kvaliteti robe, unatoč presiji državnih vlasti.

1.

U Zagrebu nalazimo obrtnikâ »pivara« još u 14. stoljeću.¹ Vjerojatno su ti obrtnici bili Nijemci, jer zbog klime i tla vinogradi uspijevaju samo u malom dijelu zapadne Njemačke, pa su se oni usmjerili na proizvodnju piva. Potrošnja piva u našim se krajevima udomačila za vrijeme Vojne krajine, kada su krajišnici ratovali na frontama diljem Europe, a na pivo su se navikli i obrtnički pomoćnici, koji su nakon šegrtovanja u Hrvatskoj morali tri godine odslužiti u tuđini.

Kada je Karlo III. god. 1722. podigao u Osijeku veliku tvrđavu, njemačka je posada zahtijevala pivo, pa je valpovački vlastelin barun Petar Prandau 1724. otvorio pivovaru u Valpovu. Vodio ju je Ivan Petar Pälitsch von Gartenfels. Već iste godine proizvela je 15.083 vedra piva.² Valpovačku pivovaru poslije zamjenjuje osječka Kajetana Seppera iz 1864.

Grad Varaždin počeo je graditi pivovaru 1753. Varaždinski trgovac Ferdinand Kampusch preuzeo je dobavu hmelja, a u izvorima se spominje

¹ Rudolf Horvat, Proizvodnja piva u Hrvatskoj nekoć i sada, *Novosti*, 103, 13. IV. 1927.

² Isto. Jedno se vedro prodavalo po forint i 75 denara. Čini se da je proradila i pivovara u Apatinu, pa problem najstarije pivovare u Hrvatskoj još nije riješen, ali to nikako nije Karlovačka pivovara, osnovana 1852.

da je pivar Pavao Gruiber bio bolje plaćen od gradskog notara. Varaždinska pivovara radila je još 1880., kada ju je vodio N. Pichler.

U Požegi se također varilo pivo već u 18. stoljeću. Uz pivovaru koju je vodio Ivan Merle, a kasnije Dragutin Lobe,³ proradila je oko 1860. i druga koju je osnovao Ferdo Kempf. Požeško je pivo bilo poznato, jer je »Zlatna dolina« bila pogodna za proizvodnju kvalitetnog hmelja, pa se to pivo izvozilo i u sjevernu Bosnu, ali je nedostatak vode doveo do zatvaranja tih pivovara.⁴

U Sisku je pivovara proradila 1854. kao obrtničko poduzeće, a u tvornicu je pretvorena 1877. godine. Znatno je uvećana 1896., kada je Samuel David Alexander, sin uglednoga sisačkog žitarskog trgovca Jonasa, pretvara u dioničko društvo, podigavši i tvornicu slada.

U Đurđevcu je pivo još 1864. proizvodio Slavoljub Nothig.⁵ U Križevcima za svoju pivovaru A. Katz 1876. dobavlja hmelj iz Češke, a ječam iz Ugarske. Od 1840. i Daruvar ima pivovaru, koja s prekidom između 1933. i 1940. radi do 1946. godine.

Grad Karlovac ima pivovaru od 1852. kada ju je osnovao Aschenbrenner. I ta se pivovara 9. veljače 1903. pretvara u dioničko društvo s glavnicom od 200.000 kruna, ali vlasnici zadržavaju majorizaciju dionica sve do spajanja sa Zagrebačkom pivovarom 1928. I u Petrinji je malu pivovaru imao Ivan Kostko.

Glasovito je pivo proizvodilo »Otočko dioničko društvo za proizvodnju piva, šljivovice i promet vina«, osnovano 1904. Poduzeće je s velikim prekidima radilo do danas kao podružnica Zagrebačke pivovare.⁶

I Srijem je imao dva pivarska središta. Jedno je bilo u Zemunu, gdje je radila pivovara Stock i Funek, koja prestaje s radom pod pritiskom Beogradske pivovare Đorđa Weiferta.⁷ Mitrovački centar bio je znatno uporniji, ali iz istog razloga Gomirsčekova (osn. 1835.) i Weissova pivovara u desetljeću pred drugi svjetski rat postaju također samo skladište beogradskog piva.⁸

³ Lobeovi kasnije preseljavaju u Novu Gradišku, gdje 1860. otvaraju veliku pivovaru, ali zadržavaju u Požegi skladište piva.

⁴ *Julije Kempf*, Iz prošlosti Požege i Požeške županije, Požega 1925., 451.

⁵ Katalog »Prva izložba hrvatsko-slavonsko-dalmatinska 1864.«, Zagreb 1864., 190—191.

⁶ *Diana Kučinić-Bojić*, Zagrebačka pivovara, *Večernji list*, 28. VII. 1991. Otočska pivovara radila je potkraj 1943. i za potrebe ZAVNOH-a.

⁷ Đorđe Weifert, pančevački pivar, preuzeo je kneževu pivovaru osnovanu 1839. godine, te ju pretvorio u veliku industriju. Bombardirana za vrijeme prvoga svjetskog rata Weifertova je pivovara obnovljena na račun njemačkih reparacija, te je već u kampanji 1926/27. proizvela 115.524 hektolitara piva. Kao guverner Narodne banke Weifert je imao neograničeni kredit, pa je dempingom osvojio čitavo područje Srbije, Srijema, Bačke i Banata, te Crne Gore i Makedonije, ujedinivši se s Bajlonijem u kartel. (*Nikola Vučo*, Pivara Đorđa Vajferta, *Godišnjak grada Beograda*, 29, 1982., 53—56.)

⁸ *Mira Kolar-Dimitrijević*, Položaj radničke klase u Sremu 1918—1941, Novi Sad 1982., 214.

2.

Tradicija proizvodnje piva u Zagrebu je stara. Današnja Ulica Đure Basićeva u Gornjem gradu zvala se Pivarska. Poslije 1850., pošto je stvoren jedinstveni Zagreb, i pivarska proizvodnja seli u Donji grad. Na uglu Gajeve i Tesline ulice proradila je pivovara koja je, s pet radnika, proizvodila godišnje oko 6000 vedara piva u vrijednosti od 30.000 forinti. Vlasnik te pivovare bio je 1876. Adolf Bethleim, a naslijedili su ga 1879. Ehrlich i Bauer.⁹

Kapacitet te pivovare bio je premalen za Zagreb koji se poslije uključivanja Zagreba u europsku željezničku mrežu počeo razvijati i kao tvorničko i kao obrtničko i kao administrativno središte. Zagrebački Povlašteni paromlin i Tvornica alkoholnih pića Pokorny, osnovani 1862., samo su prve laste u tom procesu. Hrvatsko-slavonska gospodarsko-šumarska jubilarna izložba 1891. otkrila je ne samo privredne mogućnosti Hrvatske, već i Zagreba koji se nalazi na raskršću putova. Njemački tvorničar Franck već 1890. najavljuje otvaranje velike tvornice kavovina, a gradonačelnici Zagreba žele što prije izgraditi Zagreb kao moderno središte Hrvatske s raznolikim sadržajem, jer, »ako je hrvatski narod dosele u Zagrebu gledao svoje narodno i kulturno prosvjetno središte, u novije doba, hvala nastojanju uglednih domaćih veleobrnika, počeo je glavni grad dobivati svoju važnost za zemlju i kao središte industrijalnih zavoda, kojim je svrha promicati materialnu kulturu zemlje i stvoriti samostalnu hrvatsku industriju«.¹⁰

Ideja o osnivanju velike pivovare u Zagrebu niknula je u krugu Hrvatske eskomptne banke kada su u njezin upravni odbor ušli 1890. Gustav Pongratz i oko sredine 1892. barun Petar Dragutin Turković.¹¹ Ravnatelj banke od njezina početka Franjo Šverljuga sazvao je u prostorijama banke osnivačku skupštinu Zagrebačke pivovare 19. svibnja 1892., te je već 26. svibnja gradsko poglavarstvo izdalo dozvolu, a na temelju nje uvedena je u registar društvenih tvrtki Sudbenog stola 4. svibnja 1892. i pivovara s kapitalom od 300.000 forinti, odnosno s 1500 izdanih dionica po 200 forinti.¹² Čim je uplaćeno 30% dioničke glavnice, formiralo se ravnateljstvo u koje su ušli Gustav vitez Pongratz, Petar Dragan Turković, Milan

⁹ Zvonimir Milčec, Zagrebački stogodišnjaci: Franck, Glavni kolodvor i Zagrebačka pivovara, *Večernji list*, 28. i 29.—30. V. 1992.; Izvještaj trgovačko obrtničke komore u Zagrebu za 1876., Zagreb 1877., 102, te za 1880., 165.

¹⁰ J. Glesinger, Prigodom Prev. boravka Nj. Veličanstva kralja dana 14. 15. i 16. listopada 1895. u Zagrebu, Zagreb 1895., 80.

¹¹ Otac Gustavov Guido vitez Pongratz bio je jedan od suosnivača Hrvatske eskomptne banke, osnovane 1868. s kapitalom od 750.000 forinti. Nakon što je Guido umro u Zagrebu na Staru godinu 1889., njegove tvornice i njegov položaj preuzeo je Gustav. Petar Dragutin Turković (Karlovac, 3. III. 1855. — Kutjevo, 2. IV. 1916.) školovao se u Trstu, Beču, Francuskoj i Njemačkoj, te je 1882. s ocem kupio Kutjevo, a 1894. preselio je u Zagreb zbog svoga angažiranja u Hrvatskoj eskomptnoj banci, Hrvatsko-slavonskom gospodarskom društvu i, dakako, u pivovari.

¹² Većina podataka u ovom radu navodi se iz registra društvenih tvrtki sv. 1, br. 221, odnosno iz dosjea pivovare Zb. 3/11 istog fonda u Historijskom arhivu u Zagrebu. Od 1933. do 1938. Zagrebačka pivovara objavljuje i »Poslovna izvješća Zagrebačke dioničke pivovare i tvornice slada«, ali su tu objavljeni samo oskudni broj-

Nossan i Franjo Šverljuga, a nešto kasnije i Milan Turković.¹³ Gradnja pivovare u Gornjoj Ilici započela je 1892. po nacrtima arhitekta Kuna Weidmanna i u izvedbi Janka Grahora, koji se nalazio i u ravnateljstvu Hrvatske eskomptne banke, a bio je i ugledan član Trgovačko-obrtne komore. Već 27. studenog 1890. *Narodne novine* najavljuju izgradnju velike pivovare u Zagrebu, većim dijelom u izvedbi domaćih poduzetnika i glavničara. »Ulično pročelje glavne sgrade, koja će stajati na uglu, biti će u obje ulice po 100 metaraha dugo. Sadržavati će varilište, sladnicu, vrijalište i razne potrebne prostorije za pripravu. Osim toga sagrađit će se posebna sgrada za stanove i pisarne. Glavna sgrada za varenje piva biti će spojena podzemnim hodnikom s velikim podrumom, u kojih će pivo odležati. Uz veliku sgradu, gdje će se pivo točiti, biti će velik vrt, u koji će moći stati do 1500 gostih, a taj će se vrt proširiti za velike svetkovine, koncerte i zabave tako, da će moći i do 5000 osobah naći mjesta. [...] U najbližoj blizini velikih ledenicah urediti će se ribnjak, po prilici jedno jutro velik, s koga će pivara dobivati potrebni led, i koji će se moći rabiti i kao sklizalište. Čitava pivara urediti će se tako, da će moći na godinu variti do 20.000 hektolitarah piva, ali će se unapred sve tako udesiti, da se bude prema potrebi mogla produkcija i podvostručiti.«¹⁴

Iako sklizalište nije realizirano, sve drugo jest, i u Gornjoj Ilici na broju 224 započela je proizvodnja ječmenog slada, a 12. srpnja 1893. bilo je i svečano otvaranje. U *Obzoru* čitamo: »Jučer poslije podne otvorena je svečanim načinom nova pivara. Cijelo su poslije podne a osobito pod večer vozila bezbrojna tramvajaska kola općinstvo do nove pivare. Prostrani vrt, jedan od najvećih u Zagrebu bio je dupkom pun gradjanstva iz svih slojeva glavnoga grada. Pod večer bila je tolika navala općinstva da je trebalo mnogo napora, da si mogao doći do čaše piva, jer su guste hrpe okružavale mjesta gdje se je točilo pivo. Vidjelo se da uprava pivare nije očekivala tako mnogobrojni posjet pa o kakovoj podvorbi nije bilo ni govora već si je svatko sam morao sve priskrbljivati. Vrlo mnogo općinstva nenašav mjesta vraćase se u grad. U večer bilo je na tisuće ljudstva u vrtu, a sav posjet od 2 sata poslije podne do dva sata u noći računa se više od 8.000 ljudi. U vrtu je u posebnom paviljonu svirala vojnička glazba domaće pukovnije po izbor komade. Nije u redu, što su joj programi, koji su se dijelili bili njemački tiskani, isto tako nebi smjelo biti, da konobari i sluge što su kod točenja piva nepotrebno 'dajčare'. Nadamo se da će ih uprava poučiti o njihovoj dužnosti. Novo domaće pivo mnogo se je hvatilo. Vještaci i nevježe zadovoljno isticalu njegove vrline u prednosti pred

čani podaci. Gradsko poglavarstvo uvelo je pivovaru u obrtni registar C za 1892. god. pod br. 1. Dozvola za parostroj i izgradnju dana je pod br. 13029-II-26, V. 1892. i 33108-II-1892., a dozvola za rad dana je 28. siječnja 1893. kada je proradio odjel za proizvodnju slada.

¹³ Milan Turković (Karlovac, 4. II. 1857. — 1937.) nakon gimnazije u Rakovcu kraj Karlovca studira trgovačke nauke u Trstu. I on je mnogo putovao, a osim na kutjevačkom dobru bio je veoma aktivan i u drvenoj industriji. Objavio je više dobrih tekstova vezanih uz rad svoje obitelji i mjesta u kojima je ta obitelj djelovala (Senj, Karlovac, Kutjevo itd.).

¹⁴ Prema: *Lelja Dobronić, Zgrade i pogoni nekih zagrebačkih tvornica devetnaestog stoljeća u očima suvremenika, Iz starog i novog Zagreba*, 4, Zagreb 1968., 234.

tudjim pivima, što se u Zagrebu toče. Zadovoljstvo i radost zrcalila se je na svačijem licu što je naš domaći proizvod tako dobro uspio. 'Izvršno', 'dobro' i 'baš je tečno', 'oslaslo' ozivalo se gotovo kod svakog stola. Bilo je pače mnogo vještaka 'optimista' koji su posve ozbiljno tvrdili, da je ovo pivo bolje od svakog drugog piva, pače i od mnogo hvaljenog plzenjskog. U opće se može reći da je domaće pivo sve zadovoljilo i da je prvi pokus izvršno ispao. Vrt je bio sjajno rasvjetljen električnim svjetlom. U večer se je razvila vrlo živahna zabava i veselost, koja je potrajala do preko ponoći. Još oko 10 sati dolazila su mnogobrojna tramvajska kola, krcata puna općinstva. Vele da su zadnja kola oko 2 sata noću kretala puna općinstva u grad. Naše domaće poduzeće našlo je najljepši odziv građanstva glavnoga grada. Mi mu želimo, da bude i u buduće tako.¹⁵

Pivovara se uskoro uvrstila među znamenitosti Zagreba, pa je njezin opis dan i u Spomen-spisu koji je predan Franji Josipu I. prigodom njegova dolaska u Zagreb 14. listopada 1895.¹⁶ Još je potpuniji opis unutarnjeg uređenja pivovare i načina proizvodnje piva dan u *Agramer Lloyd* 1898.¹⁷ Ipak autor ovoga članka pomalo i žali za prošlošću kada je pivo proizvodio pivar, te »Die Brauerei hat ihre grobkörnige Poesie verloren«, ističući da je sada vlasnik tvorničar, a pivarski majstor tehničar, te da više nema kiselog piva i da se na čitav postupak proizvodnje silno pazi.

Zagrebačko je pivo postalo poznato i izvan Zagreba, te je dionička glavnicu udvostručena. Međutim, očekivani je rast zaustavljen 1899. godine, kada je uveden veliki porez na pivo koji se morao platiti odmah kod proizvodnje, a pridodan mu je i općinski prirez. Budući da su austrijski proizvođači piva porez morali platiti tek kod prodaje, tj. kod potrošnje, Zagrebačka je pivovara bila opterećenija, pa je i njezino pivo bilo skuplje, što je opet otvorilo put jeftinijem austrijskom pivu. Zagrebačka pivovara proizvodi 1902. godine 15.600 hl piva, 1903/4. svega 12.832 hl, a u vrlo toplj godini 1904/5. ipak 19.504 hl, u 1905/6. 24.506, a u 1906/7. godini 24.250 hl. Uvećana proizvodnja posljedica je prodaje piva izvan Hrvatske. Zagrebačka pivovara prodavala je samo 75% svoje proizvodnje na području Hrvatske i Slavonije. Oko 16% proizvodnje prodavala je u Austriju, 8% na područje Bosne i Hercegovine, ponešto u Srbiju, Bugarsku, a 1902. godine 1% prodaje čak Egiptu. Osim piva Zagrebačka pivovara proizvodi i sedam vagona tropa i dva vagona ječmenih klica, a potiče i sadnju hmelja kod Samobora.¹⁸

¹⁵ *Obzor*, 13. VII. 1893. — Otvorenje pivovare.

¹⁶ Spomenuta su tri parna stroja, kotlovi tipa Hebermann montirani za proizvodnju pare, dinamo stroj od 110 volti koji je rasvjetljivao vrt s 12 svjetiljki; da u podrumu u devet cijevi može stati 18.500 hektolitara piva, te da je produkcija prve kampanje od ožujka do rujna 1893. dala 10.550 hl piva, druga 17.550, a treća 27.500 hektolitara. S posebnim se ponosom isticao vlastiti rezervoar za vodu od stotinu hektolitara. (J. Glesinger, Spomen-spis prigodom prethodnijeg boravka Njeg. Veličanstva Kralja dana 14., 15. i 16. listopada 1895., Zagreb 1895., 81—83.)

¹⁷ *Agramer Lloyd*, 4, 20. VIII. 1898. i 5, 1. IX. 1898. — Brauerei und Malzfabrik. Kao datum otvaranja pivovare u tom je članku naveden 19. lipanj 1893.

¹⁸ Trgovinsko obrtnička komora. Izvještaj za god. 1902., Zagreb 1903., 33; Izvještaj za god. 1903., Zagreb 1904., 46; Izvještaj za god. 1904., Zagreb 1905., 54; Izvještaj za god. 1906., Zagreb 1907., 41; Izvještaj za god. 1907., Zagreb 1908., 58.

Konkurencija među petnaest pivovara na području Hrvatske vrlo je oštra, a prodor stranog piva još više zaoštava te odnose. U Njemačkoj je 1907. godine 16.548 pivovara proizvelo 72,788.527 hl piva u vrijednosti većoj od 910,000.000 maraka, pa se svim sredstvima nastojalo proširiti tržište njemačkog piva.¹⁹ Velika su se sredstva trošila na reklamu domaćeg piva, jer je trebalo konkurirati götskom, wittingauskom, plzenjskom i ostalim pivima. Zagrebačka pivovara čak je dala kod Svjetlotiskarskog zavoda R. Mosinger d.d. (Ilica 8) izraditi posebne razglednice sa slikama unutrašnjosti pivovare, koje su cirkulirale zemljom i svijetom.

Podbačaj prihoda doveo je na godišnjoj skupštini 3. siječnja 1903. do prepolovljivanja glavnice, koja se sada utvrđuje na 600.000 kruna (3000 dionica po 200 kruna). Dioničari su time izgubili polovicu uloženi sredstava, pa je borba za održanje postala izvanredno gruba, osobito kada je zbog carinskog rata otpala Srbija kao područje prodaje, i kada sisačka i novogradiška pivovara povećavaju proizvodnju koristeći se blizinom Bosne.²⁰ Zagrebačka pivovara pojavljuje se kao prodavač piva i na području Crne Gore, ali joj je posve zatvoreno mađarsko tržište gdje radi čak 71 pivovara. Dioničari traže izlaz iz takvog stanja. Petar Dragan Turković neko se vrijeme zbog toga povukao iz vodstva Zagrebačke pivovare, da bi se na početku 1909. vratio.

Sve hrvatske pivovare proizvele su u kampanji 1906/7. godine 114.440 hektolitara piva i platile državi i općinama, gdje su bile smještene, poreza i prireza u iznosu od 1,449.841 kruna. Dionička pivovara Zagreb, s proizvodnjom 24.250 hl, platila je 339.101 krunu, Novogradiška pivovara Miroslava Lobeja, s proizvodnjom 18.700 hl, 241.938 kruna, Sisačka pivovara, s proizvodnjom 13.664 hl, 167.609 kruna, a Osječka pivovara Kajetana Šepera, s proizvodnjom 11.100 hl, 142.548 kruna. Mitrovačka pivovara H. Weissa proizvela je u toj godini 9420 hl i platila 115.799 kruna poreza i prireza, a druga mitrovačka pivovara Franje Gamiršeka 8400 hl i platila 103.222 kruna. Osječka pivovara I. A. Bauera proizvela je 5400 hl i platila 63.817 kruna, a Pivovara Braće Dombović u Slavonskom Brodu 4760 hl i platila 55.315 kruna. Građanska pivovara u Karlovcu proizvela je 4750 hl piva i platila 59.750 kruna, a Dionička pivovara u Daruvaru 4176 hl i platila 48.529 kruna. U Petrovaradinu je pivovara Stjepana Slavnića proizvela 3600 hl i platila 41.429 kruna poreza i prireza, a pivovara I. Stocka i I. Funeka u Zemunu 2440 hl i platila 28.432 kruna. Manje od dvije tisuće hektolitara proizvele su tri pivovare u Hrvatskoj: A. Katza sinovi u Križevcima (za 1608 hl platila je poreza i prireza 17.647 kruna), Otokar Domansky u Otočcu (za 1296 hl platio je 14.289 kruna) i Kosta Ristović u Gospiću (za 876 hl platio je 10.416 kruna).²¹

¹⁹ Paul Bauer, Brauerei und Mälzerei, Hannover 1909., 2.

²⁰ Srbija je dopuštala samo uvoz Münchenskog i plzenjskog piva, i to u vrlo malim količinama. Međutim, hmelj uvozi iz Bačke i na njega naplaćuje uvoznu carinu od svega četiri dinara za 100 kg. (Miliwoje Savić, Naša industrija i zanati, III, Sarajevo 1923., 331.)

²¹ Trgovačko obrtnička komora u Zagrebu. Izvještaj za 1907., Zagreb 1908., 58.

Na 18. redovnoj glavnoj skupštini Zagrebačke pivovare i tvornice slada 28. prosinca 1910. iskazuje se gubitak od 148.188 kruna, jer je prodano piva za svega 564.001 krunu, a porez je iznosio 321.940 kruna, zbog zaostataka iz prijašnjih godina. Upravni troškovi iznosili su 131.802 krune, a za plaće činovnika trebalo je dati 24.259 kruna. Iako se pivovara zadužila za 1,972.957 kruna, prijetio joj je potpuni slom, utoliko više što se Hrvatska eskomptna banka povukla iz prvog plana, pa vodeće mjesto ima Gustav Pongratz s 1029 dionica i Turkovići (Petar Dragutin, Milan, Davorin i dr. Vladimir) s 1015 dionica, a Hrvatska eskomptna banka polaže na skupštini svega 104 dionice i njezin direktor Franjo Šverljuga 10.²²

Zagrebačka je pivovara zapala u bezizlazno stanje uslijed previsokih poreza i prireza, a ne uživajući nikakvu zaštitu države²³ bila je izložena i nesmiljenoj konkurenciji ne samo hrvatskih, već i mađarskih, austrijskih, čeških i njemačkih pivovara. Hitno je trebalo nešto učiniti, pronaći svježi kapital i sanirati pivovaru tehnološki i organizaciono.

3.

Izlaz se našao u ujedinjavanju kapitala Zagrebačke, Novogradiške i Sisačke pivovare. Na 19. redovnoj glavnoj skupštini 18. ožujka 1912. zaključeno je da se temeljna glavnica povisuje na milijun kruna izdavanjem pet tisuća novih dionica, s tim da odnos prema vjerovnicima, tj. prema Hrvatskoj eskomptnoj banci, treba posebice urediti i otpisati cijelu dosadašnju glavnica, a dosadašnji dioničari imaju pravo opcije na nove dionice. Donesena su i nova pravila. Izradio ih je dr. Stanko Šverljuga, koji je naslijedio oca u funkciji ravnatelja Hrvatske eskomptne banke.²⁴ Po tim pravilima ravnateljstvo se pivovare bira na tri godine, ali se predsjednik i potpredsjednik biraju svake godine. Svaki član ravnateljstva dobiva deset dionica, kako bi bio što zainteresiraniji za poslovanje. Ravnateljstvo je imalo veliku ulogu jer je utvrđivalo poslovnu politiku, imenovalo činovnike i ugovaralo plaće. Prvo ravnateljstvo nakon te reorganizacije sastojalo se od osam osoba: Samuela Alexandera, Šandora Alexandera, Miroslava Lobeja, dr. Rikarda Lobeja, Artura Deutscha, Bele Deutscha, dr. Stanka Šverljuge i Vjekoslava Heinzela. Alexanderovi su kupili 1234

²² Historijski arhiv u Zagrebu, Okružni sud, Zb. 3/11. Guido Prister položio je 155 dionica, Grahorovi (Stjepan, Antun, Janko i Nikola) 100, dr. Šime Mazzura 60, Hans Philipp 50 itd.

²³ Za podupiranje industrije u ugarskom dijelu Monarhije bilo je 1913. isplaćeno 49.583.000 kruna, a od toga za industriju u Hrvatskoj i Slavoniji jedva dva i pol milijuna, pa i to onim poduzećima koja su svoje sjedište imala u Ugarskoj (Godišnji izvještaj saveznog vijeća Zemaljskog saveza hrvatsko-slavonskih industrijalaca predložen X. redovnoj glavnoj skupštini obdržavanoj dne 30. svibnja 1914., Zagreb 1914., 19.).

²⁴ Dr. Stanko Šverljuga (Zagreb, 1880). Gimnaziju i pravo završio je u Zagrebu, a trgovačku akademiju u Beču. Kao disident Hrvatske seljačke stranke bio je od siječnja do lipnja 1929. ministar financija u prvoj vladi generala Živkovića. Svoju banku pretvorio je u Jugoslavensku udruženu banku, odnosno, 1941., u Hrvatsku udruženu banku.

dionice, Lobeovi 1375, Deutschovi, koji su donijeli kapital Sigmunda Deutscha i sinova iz Budimpešte, 1125 dionica, Šverljuga i Antun Stiasny, koji su zastupali Hrvatsku eskomptnu banku, 800 dionica, a Vjekoslav Heinzel, kao predsjednik Trgovačko obrtničke komore i ugledan zagrebački arhitekt, stotinu dionica, koje je u vrijeme kada je bio gradonačelnik Zagreba (1927.) povećao na 360.²⁵

Glavni je dioničar Samuil David Alexander, koji zbog bolesti Gustava viteza Pongratza postaje 1909. i drugi potpredsjednik Zemaljskog saveza hrvatsko-slavonskih industrijalaca. Rođen je u Zagrebu 13. srpnja 1862., a tu je i umro 8. ožujka 1943. nakon proživljenih kaznioničkih muka. Njegov otac Jonas došao je iz Güssinga, te je 1860. otvorio žitarsku trgovinu u Zagrebu, u Vlaškoj 9, a 1880. i u Sisku na Zrinjskom trgu 3. Uskoro su se Alexanderovi uvrstili među najveće žitarske trgovce u Hrvatskoj, što ih pomalo usmjeruje na prijelaz prema prehrambenoj industriji, i to pivarskoj i uljarskoj. Samuel D. Alexander uz to je i osnivač ugljenokopnog d.d. Mirna s rudnikom mrkog ugljena u Radoboju i lignita u Bregima kod Koprivnice, te jedan od jačih dioničara Tvornice cementa Croatia d.d.²⁶ Trgujući žitom na europskim prostorima raspolagao je potrebnim znanjem o modernoj trgovini. Kao dugogodišnji predsjednik ravnateljstva Zagrebačke pivovare okupljao je oko sebe grupu povjerljivih činovnika, među kojima treba svakako spomenuti trgovačkog ravnatelja Aleksandra Auscha²⁷ i Maxa Olbricha, tehničkog ravnatelja.²⁸

Samuil Alexander obratio je posebnu pažnju na prijevoznu tarifu i na tržište, znajući da se u tim faktorima kriju veće mogućnosti. Iskoristio je svoj položaj u Zemaljskom savezu industrijalaca, a i Vjekoslava Heinzela kao predsjednika Trgovačko-obrtničke komore, za uporno ukazivanje na potrebu mijenjanja odnosa prema pivovarima. Samuilov brat Šandor, također vlasnik velikog broja dionica pivovare, pokreće humanitarnu akciju u Zagrebu. Osnivač je dobrotvornog društva »Prehrana«, koje je u zgradi u Tuškancu 1 organiziralo prehranu siromašnih građana Zagreba. Alexanderovi su tako uskoro postali u Zagrebu vrlo poznati, pogotovo kad se 1915. i Samuil preselio u Zagreb iz Siska.

Samuil Alexander uočava potrebu modernizacije pivovare. Zgrade i zemljište pivovare procijenjeni su u bilanci 30. rujna 1910. na 952.799 kruna, strojevi i električna rasvjeta na 551.681 krunu, inventar na 228.977

²⁵ Iste te osobe, osim Deutschovih, nalazimo i među dioničarima Prve hrvatske tvornice ulja d.d. osnovane 28. IX. 1916. s temeljnom glavnicom od 500.000 kruna.

²⁶ Viktor Rudolf, Samuel D. Alexander, *Revija Zagreb*, 1937., 235–238; Miroslava Despot, Samuel D. Aleksander, *Hrvatski biografski leksikon*, 1, Zagreb 1983., 72.

²⁷ Aleksander Ausch rođen je u Zagrebu. Potječe iz obitelji koja je do 1911. bila vlasnik dvorca Brezovice kraj Zagreba, a prodala ga zagrebačkoj nadbiskupiji. Ausch se javlja već 1912. u knjigovodstvu pivovare, pa su zahvaljujući njemu bilance i računi gubitka i dobitka vođeni jednoobrazno i jasno za čitavo vrijeme dominacije Alexanderovih u pivovari. Ausch je 1943. umirovljen, jer se u proljeće 1942. javlja na skupštini pivovare s 26.218 dionica, vjerojatno Alexanderovih, što su mu ustaške vlasti zamjerile. Potkraj 1930. imao je 400 svojih dionica.

²⁸ Max Olbrich rođen je u Maloj Trebovi, te je u Moravskoj i stekao stručno znanje o proizvodnji piva. Javlja se u pivovari 1918. i ostaje do 1942. God. 1930. ima 460 svojih dionica.

kruna, a bačve i kade na 273.479 kruna. Prilikom pretvorbe u jesen 1912. zemljište i zgrade procijenjeni su na svega 450.000 kruna, strojevi na 141.130 kruna, a ostali inventar, uračunavši i bačve, boce i sanduke, na oko 200.000 kruna. Priliv novog kapitala Alexanderovih, Deutschovih i Lobeovih omogućio je nove investicije, te je započela gradnja nove strojarne s kompresor pogonom za proizvodnju leda i hlađenje podruma, preuređene su prostorije za punjenje piva u boce, i pogoni priključeni na električnu centralu grada Zagreba, koja je podignuta 1907. godine u blizini pivovare. Sve pregradnje i dogradnje bile su dovršene do početka prvoga svjetskog rata, te je na sjednici pred rat vrijednost zemljišta i zgrada procijenjena na 536.218 kruna, strojeva i tvorničkog inventara na 307.682 krune, a pokretnog inventara s bačvama, bocama i sanducima na 200.000 kruna. U procesu osvajanja tržišta pivovara je otvorila i skladišta u Trstu i u Rijeci, a već je otprije imala skladišta u Bjelovaru i u Koprivnici.

Velik je zahvat i izgradnja vlastite industrijske pruge do Južnog kolodvora, čime je znatno pojednostinilo transport robe izvan Zagreba, a osobito dovoz sirovina. Naime, i hmelj i ječam većim su dijelom dopremani iz Mađarske, pa su bili vrlo skupi, a kooperacija s proizvođačima tih sirovina bila je nedostatna. Uz to, potkraj siječnja 1911. istekla je konvencija sklopljena s alpskim pivovarama o podjeli tržišta i nije obnovljena, pa je trebalo kooperirati s gostioničarima, ali je Alexander u tome postigao velik uspjeh uspostavivši pravu prodajnu mrežu zagrebačkog piva. Pivo je često davao gostioničarima i na dug, pa je račun dužnika uvećan u odnosu na vrijeme prije reorganizacije, ali je i prodaja bila bolja, što je omogućilo da se u jesen 1913. iskaže dobitak i podjela 6% dividende.²⁹

Prvi svjetski rat započeo je upravo u vrijeme kada je pivovara završila proširenje i uređenje pogona po najsuvremenijim metodama. Upravo u glavnoj sezoni obustavljen je željeznički promet za pivo, jer su svi vlakovi bili u funkciji rata. Naredbe redarstva o zatvaranju gostionica i krčmi u rane večernje sate odrazile su se na potrošnju piva u Zagrebu. Poteškoće se javljaju i s nabavom ječma, koji se upotrebljava za prehranu vojničkih konja.

U toku rata posluje se stoga vrlo oprezno. Zalihe nisu velike, pogotovo stoga što je proizvodnja slada ministarskom naredbom već u kampanji 1914/15. ograničena na 70% prijeratne proizvodnje. Ipak, zarada na pivo je dobra, i to zbog povišenja cijena piva (samo u 1915. dvaput) i zbog dogovora s drugim pivovarama u Hrvatskoj o cijeni i podjeli tržišta. Pivo se mnogo tražilo i zbog neobično visoke cijene vina.

U 1916. godini umjesto ječmenog slada počelo se kao surogat upotrebljavati krumpirovo brašno.

Rastu cijene, ali rastu i upravni troškovi, koji u kampanji 1915/16. iznose 2.075.875 kruna, što je čak 59% vrijednosti dobivene prodajom piva. U rujnu 1917. pivo je ponovo poskupilo, a istodobno je dopuštena proiz-

²⁹ Zalihe su u jesen 1912. iznosile 165.002 krune, a dužnički dug 261.778 kruna. U 1913. zalihe su smanjene na 149.804 krune, a dužnička svota povećana na 457.367 kruna, ali je svota dobivena prodajom piva omogućila takvo ponašanje, iako je upravni trošak odnio 145.507 kruna.

Tabela 1.

NEKI PODACI IZ RAČUNA RAZMJERE ZAGREBAČKE PIVOVARA
1906.—1944.*

do 1923. u krunama, do 1941. u dinarima, do 1944. u kunama

Kampanja	Prodano u hektolitrima	Vrijednost prodaje	Gubitak — Dobitak +	Vrijednost dividende
1906/07	24.250	?	?	?
1908/09	19.475	?	— 129.389	0
1909/10	20.985	564.001	— 148.188	0
1910/11	31.413	728.873	— 53.064	0
1911/12	25.714	718.081	+ 6.524	0
1912/13	33.716	1,121.183	+ 87.633	12 (6 %)
1913/14	39.450	1,419.485	+ 105.975	10 (5 %)
1914/15	53.200	1,970.258	+ 196.002	12 (6 %)
1915/16	68.305	3,376.600	+ 287.161	12 (6 %)
1916/17	37.328	1,907.719	+ 322.628	16 (8 %)
1917/18	28.032	2,666.623	+ 475.136	16 (8 %)
1918/19	42.305	5,790.363	+ 835.878	30 (10%)
1919/20	52.821	19,507.024	+ 868.352	24 (12%)
1920/21	54.538	46,278.542	+1,494.954	30 (15%)
1921/22	60.957	57,776.678	+3,290.961	40 (20%)
1922/23	59.353	16,896.212	+1,398.501	10 (20%)
1923/24	68.067	19,082.502	+1,624.098	6 (12%)
1924/25	59.450	19,759.239	+1,616.257	6 (12%)
1925/26	57.720	19,590.291	+1,614.000	6 (12%)
1926/27**	80.255	22,389.184	+1,967.708	3 (6 %)
1927/28	83.130	22,414.222	+2,702.360	5 (10%)
1928/29***	95.002	25,785.153	+3,133.641	6 (12%)
1929/30	97.880	34,361.992	+2,915.484	6 (12%)
1930/31	85.225	39,703.928	+2,882.877	6 (12%)
1931/32	?	21,461.060	+1,475.984	3 (6 %)
1932/33	29.713	16,102.405	+1,434.857	3 (6 %)
1933/34	30.383	16,161.928	+1,714.241	3,5 (7 %)
1934/35	30.539	17,065.078	+1,693.889	3,5 (7 %)
1935/36	30.846	17,808.708	+1,664.082	3,5 (7 %)
1936/37	37.250	20,380.433	+1,896.829	4 (8 %)
1937/38	46.393	24,933.943	+2,346.915	5 (10%)
1938/39	54.610	27,855.693	+2,517.500	5 (10%)
1939/40	75.755	39,719.158	+3,296.015	6 (12%)
1940/41	119.093	64,546.463	+5,479.339	8 (14%)
1941/42	93.259	99,246.796	+5,522.304	11,25
1942/43		nisam uspjela pronaći podatke		
1943/44	83.082	179,701.845	+9,058.942	15

* Historijski arhiv Zagreba, Zbirka isprava 3/11 — Materijali s godišnjih skupština.

** Zagrebačka i Sisačka pivovara.

*** Zagrebačka, Sisačka i Karlovačka pivovara.

vodnja piva od samo 6,5 stupnja slatkoće, pa ono nije podnosilo dulji i dugotrajniji transport. Uskoro zatim je naredbom reducirana i ta proizvodnja.

U 1918. dionička je glavica povišena na 2,250.000 kruna izdavanjem 7500 novih dionica u vrijednosti od 1,250.000 kruna. Među glavnim su dioničarima potkraj 1918. Alexanderovi s 3219 dionica, Deutschovi s 2450, Lobeovi s 2570 i s 1531 dionicom Hrvatska eskomptna banka, koja očito opet smatra — usprkos svim poteškoćama u poslovanju — pivovaru dobrim i sigurnim poslom.³⁰

Dakako da su u nemirima potkraj rata stradale i neke pošiljke piva, jer pljačkaši ne mimoilaze gostionice i trgovce. U takvim nemirnim i nesigurnim vremenima Zagrebačka pivovara i tvornica slada dočekuje stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

4.

Činilo se da će Zagrebačka pivovara i tvornica slada stvaranjem nove države zbog proširenog tržišta proći prilično dobro. Weifertova pivovara u Beogradu bila je uslijed bombardiranja u toku rata izvan pogona, a otpao je i uvoz austrijskog i mađarskog piva. Kao građani neprijateljskih država morali su se povući Deutschovi, čije dionice preuzima kao strohman Stefan Rozgonyi, koji se pojavljuje na godišnjim skupštinama pivovare sve do 1933. godine.

Godine 1919. S. D. Alexander postaje i predsjednik Zemaljskog saveza hrvatsko-slavonskih industrijalaca, i održava se na toj funkciji sve do 1930., dakle punih 11 godina. Vjekoslav Heinzl, član ravnateljstva pivovare, postaje 1920. gradonačelnik Zagreba i ostaje to do jeseni 1928., kada je morao dati ostavku.

U takvim uvjetima Zagrebačka pivovara ide u ekspanziju i proizvodnja se povećava sve do kampanje 1922/23., kada je njemačkim reparacijama sanirana Weifertova pivovara, koja sada prelazi u protunapad. Alexander prilično uspješno rješava problem transporta zbog nestašice vagona zamjenom za ugljen Mirne, a potkraj 1920. dionička se glavica povisuje na 10,000.000 kruna, pri čemu su nove dionice kupili Samuel Alexander i Hrvatska eskomptna banka, ojačana francusko-engleskim kapitalom Pariške banke i Banke de Pays Bas iz Pariza. Na godišnjoj skupštini 12. prosinca 1922. Samuel D. Alexander polaže 16.691 dionicu, Šandor Alexander 1960, Hrvatska eskomptna banka 16.679, a njezin direktor Šverljuga još 900 dionica. Lobeovi drže 10.280 dionica, pa su Alexanderovi još uvijek najjači dioničari, a 20% dividenda u toj godini potvrđuje uspješno poslovanje pivovare.

Prve najave neprilika s novom državom započele su oko sredine 1919. kada se dividenda nije mogla isplatiti dok nije bila plaćena jamčevina za

³⁰ U 1918. dužnici su bili dužni pivovari 1,955.837 kruna, a zalihe su imale vrijednost od svega 183.373 krune. Za kupnju hmelja izdano je te godine 32.237 kruna, a za krumpirovo brašno 162.972 krune i za ječmeni slad 201.514 kruna.

osiguranje poreza na ratne dobitke, iako je taj porez već jednom bio plaćen u toku rata ugarskoj vladi. Lukavost novog režima pokazala se i u tome što nije htio ni propisati ni naplatiti porez dok je u Hrvatskoj vrijedila kruna kao platežno sredstvo, pa je i pivovara, poput Francka, stavljala velike svote na račun rezerve za porez. Odnos krune i dinara sve se više povećavao na štetu krune, dok nije došao na 4:1, iako je potkraj 1918. bio 1:1. Zagrebačka je pivovara računala s velikim porezom, ali je ipak bila iznenađena kada je 1922. trebalo platiti za trošarinu 11,673.463 krune, za državni porez 1,135.716 kruna, te za gradsku uvozinu 2,328.304 krune. Slične iznose poreza trebalo je platiti i naredne godine, pa su porezi činili sve veću stavku u računu pivovare, i u 1926/27. dividenda se smanjuje na 6⁰/₀, tj. na tri dinara po dionici.³¹

Na sva ta iznenađenja Zagrebačka pivovara odgovara ubacivanjem novih sredstava u dioničku glavnici i ulaganjem tih sredstava u modernizaciju pogona. Već do početka 1923., kada je ponovo povišena dionička glavnica na 5,000.000 dinara, dograđena je uredska zgrada i podrum za vrenje, a 1922. dograđena je i strojarna i uvećan kapacitet kotlova, pa su prema bilanci od 30. rujna 1922. zajedno s inventarom oni iznosili 2,786.607 kruna.

Okolo sredine rujna 1923. željeznička tarifa na pivo povišena je za 100⁰/₀, a za vino znatno snižena — čak je vino koje će se upotrijebiti za konjak oslobođeno državne trošarine. Zbog ukazivanja na te i druge nedaće, koje su počele pogađati Hrvatsku nakon što je ukinuta pokrajinska vlada Hrvatske i Slavonije, umirovljen je tajnik Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu Peroslav Paskiević Čikara i postavljen komesar na čelo komore, a zatim je Vladimir Arko imenovan za njezina predsjednika. Arko je bio radikalno raspoložen, a uz to je bio industrijalac žestokih pića, kojemu je pivo konkuriralo, pa je svim sredstvima nastojao umanjiti proizvodnju piva. Alexander je na to odgovarao pojeftinjenjem proizvodnje, ali i snižavanjem dividende. Teškoće se gomilaju. Hmelj je nerazumljivo skup, a smanjena kupovna moć stanovništva odražava se u dužničkoj svoti, koja u jesen 1924. iznosi više od pet milijuna dinara, a u 1925. narasta na sedam milijuna dinara.

Godinu 1925. ipak valja zabilježiti u poslovanju pivovare kao uspješnu. Te je godine proradila dionička pivovara u Sarajevu i osnovala podružnicu u Slavonskom Brodu, preotevši dio tržišta Sisačkoj pivovari koja radi pod Alexanderovom kontrolom, ali nova željeznička pruga Zagreb—Split otvara Zagrebačkoj pivovari novo veliko tržište srednje Dalmacije. Dionička glavnica, koja je 2. srpnja 1924. povišena sa 5 na 10 milijuna dinara, sada se povisuje na 14 milijuna. U opskrbljivanju dalmatinskog područja sve se jače povezuju Zagrebačka i Sisačka pivovara. Uz to i u povodu proslave 1000-godišnjice Hrvatskoga Kraljevstva ubačeno je u

³¹ Zlo je bilo i što su se novi porezi kalemili na stare. Tako je ukazom ministra financija u rujnu 1919. trošarina na pivo povišena sa 1,10 krune po stupnju hektolitra na 16 krune, i uveden novi poslovni obrtni porez — tecivarina — nepoznat na našim prostorima. Kasnije se pridružuju i drugi porezi, pri čemu svakako treba spomenuti i željezničke tarife i uvozne i izvozne carine, kojima se također moglo djelovati na prosperitet ili uništenje neke industrije.

prodaju i »bansko pivo« s lijepom Jelačićevom etiketom, a počeo se proizvoditi i novi artikal pekarslad, koji su pekari rado upotrebljavali.

Na skupštini 4. prosinca 1926. najavljeno je povišenje dioničkog kapitala na 14.000.000 dinara, nakon što je 30. rujna 1926. zaključena fuzija Zagrebačke i Sisačke pivovare. Zagrebačka je pivovara preuzela cijelu aktivnu i pasivnu Sisačke pivovare, a dioničari Sisačke pivovare dobili su dionice Zagrebačke pivovare u vrijednosti od 1.750.000 dinara, pa se može pretpostaviti da je tolika bila približna vrijednost Sisačke pivovare. Od sada se proizvodnja Zagrebačke i Sisačke pivovare iskazuje zajednički, odnosno u računu razmjere treba od proizvedene količine dobiti oko 20.000 hl piva, koliko je u to vrijeme proizvodila Sisačka pivovara. Kasnije u toku krize Sisačka pivovara kao podružnica Zagrebačke, upravo kao i Slavon-skobrodská kao podružnica Sarajevske, prestaju s radom i postaju obična skladišta s vrlo malim brojem zaposlenih.

Poteškoće se s plasmanom piva nastavljaju. Seljaštvo, kao najjači potrošač piva, počinje se lišavati toga pića koje postaje sve više luksuz, pa potrošnja piva u vrijeme turističke sezone u Dalmaciji i u Hrvatskom primorju čini važnu stavku u prometu Zagrebačke pivovare, pogotovo stoga što ona ne uspijeva plasirati pivo prema istoku. Posluje se s velikim rizikom, i 30. rujna 1928. račun dužnika iznosi 14.394.074 dinara.

Na 35. glavnoj skupštini 3. prosinca 1927. s najviše dionica istupila je Hrvatska eskomptna banka (56.762, a S. Šverljuga položio je još 13.528 vlastitih dionica). Na drugom mjestu bili su Alexanderovi (Samuil, Šandor, Ivo, Draga i dr. Branko) s 39.761 dionicom. Od polovice 1927. ponovo se otvoreno javljaju Artur i Bella Deutsch s 31.112 dionica, a Miroslav Lobe donosi 29.952 dionice. Ostali dioničari, koji su iskazali svoje dionice na toj skupštini, jesu Max Olbrich, Aleksander Ausch i Daniel Bäder, sve namještenici pivovare i svaki sa po 460 dionica; Vjekoslav Heinzl, dr. Rene Hirtzler i Otto Vinski, koji su bili u poslovnoj vezi s ravnateljstvom, svaki sa po 360 dionica; iz Karlovca Vatroslav Reiner i Philip Reiner sa po 2160 dionica, a Vilim Wambrechtsammer sa 720 dionica. Na sjednici je uočeno da se, usprkos dioničkoj glavnici od 20.000.000 dinara, Zagrebačka pivovara nalazi u teškom položaju. Prodajom piva dobiveno je 22.389.184 dinara, ali su upravni troškovi iznosili 14.163.621 dinar, trošarina na pivo 4.155.027, porez 1.793.636 i gradska uvoznina 623.990 dinara. Zagrebačka samoupravna oblast također je uvela porez na pivo u iznosu od 550.534 dinara, koji je 1928. povećan na 2.185.754 dinara. Budući da je bezalkoholno piće bilo oslobođeno tih poreza, Zagrebačka pivovara počela je proizvoditi »Skaut«, koji su, kako samo ime kaže, rado trošili izletnici, uglavnom mladež.

Samuil Alexander izveo je u 1928. dva velika poteza. Prvi je stvaranje koncerna Zagrebačke pivovare i tvornice slada, Prve hrvatske tvornice ulja i Mirne, ugljenokopnog d.d., 15. veljače 1928., kada je zaključeno da se određeni problemi rješavaju putem jedne centralne uprave na čelu sa Samuelom Alexanderom. U fond centralne uprave pivovara je uplatila 26.875 dinara, uljara 33.125 i Mirna 10.000 dinara.³²

³² Arhiv Hrvatske, Financijska direkcija, kut. 435, br. 31596—III—1939.

Drugi potez bio je 30. rujna 1928.: fuzija Zagrebačke pivovare s Građanskom pivovarom i tvornicom slada i leda Vilima Wambrechtsammera d.d. u Karlovcu. Dioničari Karlovačke pivovare dobili su dionice Zagrebačke pivovare u vrijednosti od milijun dinara, odnosno, za jednu dionicu Karlovačke pivovare tri dionice Zagrebačke, a među dioničarima Zagrebačke pivovare pojavljuju se, uz Wambrechtsammera i Reinera, Giza Roubeix i Mira Poduje.

Te su promjene provedene u posljednji čas prije proglašenja šestosiječanjske diktature, kada je počela otvorena presija prema privredi Hrvatske. Predosjećajući nadolazak progona svega što je hrvatsko, i Šverljugin Hrvatska eskomptna banka d.d. s nekoliko drugih banaka koje su imale slične probleme fuzionira se u Jugoslavensku udruženu banku d.d., koja se sada pojavljuje kao vlasnik većeg broja dionica Zagrebačke pivovare. Međutim, dionička glavica od 20,000.000 dinara više se ne mijenja do kraja drugoga svjetskog rata, budući da se odobrenje za povišenje glavice moralo dobiti od ministarstva financija u Beogradu, a uz suglasnost ministarstva trgovine i industrije. Tako je Samuilu Alexanderu oduzeta mogućnost rješavanja problema prilivom svježeg kapitala, i on je morao uzimati skupe kredite uz visoke kamate.³⁸

5.

Zagrebačka pivovara nastoji se uklopiti u industrijski razvoj Kraljevine Jugoslavije, koji nakon proglašenja diktature i zabrane djelovanja svih nacionalnih udruženja dovodi do priliva stranog kapitala. Naime, kapital bježi iz zemalja zahvaćenih velikom svjetskom krizom, pa industrija Jugoslavije u 1929. i 1930. pokazuje rast i u proizvodnji i u broju zaposlenih.

Međutim, Zagrebačka pivovara naglo slabi. Usprkos fuziji s Karlovačkom pivovarom prodaja joj je tek neznatno povećana, a dobit se u 1929/30. osjetno smanjuje. Vlasnici dionica povlače se u anonimnost, pa se na glavnim skupštinama prezentira nešto iznad polovice dionica. Dakako da su uvijek prisutni Alexanderovi, a poslije naprasne smrti Šandora Alexander, njegove dionice donosi dr. Božo Alexander. Jugoslavenska udružena banka d.d. posjeduje velik broj dionica, ali njima manipulira, i njezinu prisutnost pokazuje samo dr. Stanko Šverljuga s 13.528 dionica, i to ne na svim skupštinama, sve do 1942. godine.

Vodstvo Zagrebačke pivovare potpuno je prepušteno Samuilu Alexanderu i članovima njegove obitelji dr. Branku i Ivi Alexanderu. Poslovalo se krajnje štedljivo, ali se pivo moralo davati na dug, pa je račun dužnika iznosio potkraj 1929. godine 16,306.409, potkraj 1930. godine 18,481.382,

³⁸ Možemo pretpostaviti da su Alexanderovi s negodovanjem gledali na promjenu ponašanja vlade prema poduzećima u Hrvatskoj, te da je i ostavka Stanka Šverljuge na položaj ministra financija, a i smrt Šandora Alexander u noći 17/18. prosinca 1929. nakon audijencije kod kralja Aleksandra, u nekoj vezi s tim teškoćama. Dogadaja je previše da bi bili samo slučajnost.

potkraj 1931. godine 20,815.845 dinara, da bi nakon kraće stagnacije u 1932. i 1933., kada se pivo nije davalo na dug, račun dužnika opet počeo rasti dosegaši u jesen 1935. godine 23,705.204 dinara, dakle vrijednost veću od dioničke glavnice.³⁴ Upravni su troškovi izvanredno veliki — za kampanju 1930/31. iznose 20,629.781 dinar, pa se pribjeglo zatvaranju i sisačkog i karlovačkog pogona kako bi se smanjile režije, čime je postignuta ušteda od približno šest milijuna dinara. Zaradu od prodaje izvanredno opterećuju državne, banovinske i gradske trošarine. U 1930/31. godini na jedan hektolitar piva trebalo je platiti 260 dinara tih poreza. Uz to su u to vrijeme povišene uvozne carine na ječam i takse na ječmeno sjeme, što je znatno povećalo troškove za sirovine.³⁵ Te je godine prigodom obnove trgovačkog ugovora sa Čehoslovačkom snižena zaštitna carina na uvoz piva za 50%, pa se na tržištu pojavilo jeftino i dobro plzenjsko pivo.

Ti faktori, uz one koji su djelovali općenito u toku velike svjetske krize, stavili su Zagrebačku pivovaru u veoma težak položaj. Dividenda se snižuje na tri, odnosno u 1933/34. povisuje tek na tri i pol dinara po dionici, dakle je za dvije trećine manja nego u 1923. godini. Mijenja se i struktura dioničara. U 1931. umire Bela Deutsch, koji je 1912. uložio znatna sredstva za sanaciju pivovare. U 1932. umire Vilim Wambrechtsammer, a 1933. ing. Vjekoslav Heinzl, dugogodišnji zagovornik Zagrebačke pivovare. Udarci dolaze i s druge strane. Samuil Alexander morao je 1931. prepustiti vodstvo Saveza industrijalaca Savske banovine Vladimiru Arku.³⁶ Dioničari gube interes za godišnje skupštine, i na godišnjoj skupštini 21. prosinca 1934. položeno je svega 161.347 dionica, od čega je obitelji Alexander pripadalo 117.430, a ostalo su bili mali dioničari ovisni o radu pivovare, osim dr. Vatroslava Reinera, karlovačkog advokata, koji prezentira 11.000 dionica.

U 1933. prodaja piva opala je za 35% u odnosu na prethodnu godinu. Stanje se moglo poboljšati samo sniženjem trošarina, ali kad je Savez pivovara Jugoslavije pokrenuo to pitanje u jesen 1935. Samuil Alexander nazvao je to »glasom vapijućeg u pustinji«.³⁷ Posljedica je takve politike obustavljanje rada deset starih pivovara, a slom je zaprijetio i čitavoj privrednoj grani.

Iz velike svjetske krize Zagrebačka pivovara i tvornica slada izišla je znatno osiromašena. Teret krize nisu ponijeli samo radnici, kako je to tvrdila

³⁴ Neutjeriva potraživanja svake su godine otpisivana u računu dobitka i gubitka, kako ne bi opterećivala bilancu.

³⁵ Budući da u zemlji nije bilo dovoljno kvalitetnog pivarskog ječma, i ječam i slad su se uvozili.

³⁶ Dr. Stanko Deželić, Predstoji li novo vodstvo »Saveza industrijalaca u Zagrebu«, *Privredni pregled*, 1931., 351.

³⁷ U 1928/29. plaćeno je na ime trošarina i poreza 8,755.453 dinara, u 1929/30. nakon povišenja trošarine 12,381.627 dinara, u 1930/31. plaćeno je 13,845.269 dinara za trošarinu i 2,576.735 dinara za porez. Zbog opadanja i proizvodnje i prodaje i radikalnog smanjivanja zaliha u jesen 1932. plaćeno je za trošarinu 6,970.195 dinara, a za porez 2,035.350 dinara. U 1933. trošarina iznosi 5,331.953, ali se porez povećava na 2,263.791 dinar. Istu pojavu zapažamo u jesen 1934. kada se za trošarinu plaća 5,898.575 dinara, a za porez 2,346.266 dinara.

socijalistička historiografija, zbog snižavanja zarada i seljaci zbog snižavanja cijena poljoprivrednih proizvoda, već i cijele industrijske grane koje je država oštećivala poreznom i uvoznom politikom. Tako je zagrebačko pivarstvo spalo na niske grane: u 1934/35. prodaja je još uvijek na razini ispod one 1910/11., iako su sada u Zagrebačku pivovaru udružene i Sisačka i Karlovačka.

Ministarstvo trgovine i industrije prikupilo je anketom podatke o industriji Jugoslavije u 1934. Iz odgovora Zagrebačke pivovare vidi se da je ona zadržala skladišta samo u Sušaku, u Ružičevoj 2, u Splitu, u Tvrtkovoju 1, i u Šibeniku, a napušteni su prodajni prostori u Zagrebu u Draškovićevoj ulici (danas prostor Privredne banke), restoran Lovčki rog, te prostori uz kino Croatiju. Kasnije su prodane i nekretnine u Vukovaru i u Virovitici, jer je postalo posve jasno da na tom području Zagrebačka pivovara ne može prodavati svoje pivo. Vrijednost zgrada prema anketi iznosila je potkraj 1933. godine 10,844.526 dinara. U strojeve je bilo uloženo 5,253.879 dinara, a u bačve i boce 684.470 dinara. Pivovara je imala 52 zgrade, kljalište za ječam, sedam teretnih automobila, deset specijalnih željezničkih vagona za prijevoz piva, pa čak i vlastitu lokomotivu za manevriranje tih vagona do Južnog kolodvora. Prema istom izvoru broj zaposlenih u pivovari znatno je smanjen. Godine 1934. u njoj je radilo 19 muških i dva ženska administrativna činovnika, 15 tehničara, 33 kvalificirana i 102 nekvalificirana radnika te 24 kvalificirane radnice. U sezoni je posao našlo još 35 sezonskih radnika. Bilo je to mnogo manje nego prije, kada je u pivovari bilo ljeti 230, a zimi 160 zaposlenih.²⁸

6.

Kriza u pivarskoj industriji počinje popuštati tek u kampanji 1936/37., kada se povećavaju i prodaja i vrijednost prodaje i čisti dobitak (tabela 1). Međutim, pritisak države ne popušta, te je u 1936. čak povećan porez na poslovni promet, što dovodi do povišenja cijene piva, odnosno do slabljenja konkurentnosti uvoznom češkom pivu i mnogo jeftinijem vinu. Zagrebačka pivovara stavlja u prodaju salvomalt i sikomalt, kao sladne ekstrakte, a njezin se kapacitet od 600 hektolitara za 24 sata uz rad 300 ljudi ne iskorištava ni s 50 posto. I dalje je u prodaji »Skaut« u količini od 22.000 boca.

Za prosječnog građanina Zagreba i Hrvatske Zagrebačka je pivovara još uvijek veliko i snažno poduzeće, i on rado odlazi u park pivovare popiti koju kriglu piva, osobito kada je kupljena zgrada na suprotnoj strani Ilice. U 1939. kupljena je od Gradske štedionice u Splitu ledara, pa je ovdje smješteno skladište piva, ali su sredstva za tu kupnju namaknuta prodajom nekih drugih nekretnina.

²⁸ Arhiv Jugoslavije u Beogradu, Ministarstvo trgovine i industrije, kut. 484, dosje 679 — Zagrebačka pivovara. Restrikcija je zahvatila i skuplje strane radnike, pa u pivovari kao pivari rade samo dva Austrijanca i jedan Čeh.

Upravni troškovi iznose u kampanji 1935/36. godine 8,462.545 dinara, 1936/37. godine 10,046.486 dinara, 1937/38. godine 11,847.370 dinara, 1938/39. godine 13,949.977 dinara, što je posljedica povećavanja zarada radnika zbog poskupljenja troškova života poslije 1935., a i rasta cijena sirovina.

Raspolažemo podacima o proizvodnji za 1938. Te je godine proizvedeno 46.523 hl piva u vrijednosti od 16,376.096 dinara, sladnih podloga 10.096 kvintala u vrijednosti od 3,584.000 dinara, sladnih ekstrakata 1210 kvintala u vrijednosti od 1,343.100 dinara, sladnih preparata 3100 kg u vrijednosti od 176.700 dinara, sladnog brašna 370 kg u vrijednosti od 258.500 dinara, suhoga pivskog kvasca (sikofermenta) — koji su upotrebljavali dijabetičari i koji se prodavao i u apotekama — 100 kg u vrijednosti od 6000 dinara. Proizvedeno je i 2300 tona leda u vrijednosti od 592.675 dinara. Vrijednost bezalkoholnih pića u tom dokumentu nije iskazana.³⁹

Bilance i računi dobitka i gubitka pokazuju izvanredno rizično poslovanje. Bilanca 1939. pokazuje da su razni dužnici dugovali Zagrebačkoj pivovari 29,006.972 dinara, da su upravni troškovi bili upola manji, ali da je za porez i trošarinu trebalo platiti više od 12,000.000 dinara, pa je dobitak od 27,855.693 dinara, dobiven od prodaje piva i druge robe, i 1,619.288 dinara dobivenih u ime stanarine za nekoliko radničkih kuća u vlasništvu pivovare, jedva dostajao da se namiri sve što je trebalo. Ipak je pivovara i u takvim prilikama zadržala tradiciju davanja priloga u dobrotvorne svrhe. I potkraj 1939. podijeljeno je 50.000 dinara. To je bilo manje nego što je Šandor Alexander davao za »Prehranu«, ali je nastavljena tradicija Žige Epsteina, koji je umro 1911. kao predsjednik Društva čovječnosti.

Na kraju toga Alexanderovog razdoblja Zagrebačke pivovare kažimo da su dioničari u ime dividende dobili od 1918. do 1922. godine 3,425.000 kruna, a od 1923. do 1940. godine 29,600.000 dinara, i da su povratili kapital uloženi u pivovaru. Relativno visoke bile su tantijeme članova ravnateljstva, ali su one ovisile o uspjehu rada. Od 1918. do 1922. za tantijeme je isplaćeno 562.000 kruna, a od 1923. do 1940. godine 3,942.000 dinara. Najveće tantijeme isplaćene su 1929. godine (315.000 dinara) i 1940. godine (329.600 dinara), a najmanje 1918. godine (20.000 kruna), i 1933. godine (144.000 dinara). Nagrade nadzornom odboru bile su vrlo male.

7.

Stvaranje Banovine Hrvatske poklapa se s početkom drugoga svjetskog rata. U 1939. umire Miroslav pl. Lobe, od 1912. član ravnateljstva i vlasnik Novogradiške pivovare. Njegovih 58.730 dionica preuzima najvećim dijelom Milutin Juzbašić, posjednik iz Požege, a Zagrebačka pivovara kupila je 1. listopada 1939. Novogradišku pivovaru kako bi ona ostala izvan pogona, budući da je Zagrebačka mogla pokrivati i potrebe

³⁹ Isto.

toga tržišta. U 1940. umire i dr. Vatroslav Reiner, posjednik 11.999 dionica, ali tko je preuzeo njegove dionice nije moguće ustanoviti.⁴⁰

Vlast Banovine Hrvatske imala je negativan odnos prema Židovima, te je donesena uredba da se oni ne mogu baviti proizvodnjom i prodajom hrane. U Zagrebačku pivovaru postavljen je komesar banske vlasti Vladimir Božić, te se na godišnjoj skupštini 13. prosinca 1940. i dr. Božidar Alexander zahvalio na članstvu u ravnateljstvu, a Samuil David Alexander, zajedno sa suprugom Emom, kćerkom uglednoga privrednika Neumana, pokušava prelaskom na katoličku vjeru spasiti barem život ako već ne i imetak.

Posljednja skupština Zagrebačke pivovare, na kojoj se Alexanderovi deklariraju s dionicama, održana je 13. prosinca. Ivo Alexander donio je 22.163 dionice, dr. Branko Alexander 18.217, ing. Drago Alexander 17.170, Helmi Alexander 10.000, dr. Božidar Alexander 16.370 i Irina Alexander 10.000 dionica — ukupno 93.920 dionica od 167.279 koliko ih je bilo prezentirano na skupštini. To je omogućilo da u ravnateljstvo bude uz Milutina Juzbašića i dr. Renea Hirtzlera izabran i dr. Branko Alexander, koji je zbog toga u prvoj godini postojanja Nezavisne Države Hrvatske imao grdnih neprilika, jer su do dionica pivovare željeli doći i ustaše i Nijemci. U toku 1941. i 1942. većina je Alexanderovih uhapšena i izvrgnuta progonu.⁴¹

Svi su Alexanderovi obezvlašćeni, ali je taj proces započeo svakako još potkraj 1940. kada je osnovano Povlašćeno hrvatsko industrijsko i trgovačko d.d. (POHIT) s dioničkom glavnicom od 100.000.000 dinara u kojemu je država imala više od 50% dionica. POHIT preuzima i pivovaru: na godišnjoj skupštini 11. ožujka 1942. Dragan Gerbl, dr. Vilko Šulterer i dr. Marijan Dujmović prezentiraju njegovih 203.529 dionica, i tako ono postaje zapravo apsolutni gospodar Zagrebačke pivovare. Dr. Stanko Šverljuga s 13.554 dionice Hrvatske udružene banke i Milutin Juzbašić s 32.192 dionice ne mogu ugroziti pozicije POHIT-a, a Alexander Ausch, koji se usudio doći s dionicama Samuila Alexandra, uskoro je zatim umirovljen i na njegovo mjesto postavljen je Martin Jakovac.⁴² Ratno doba utječe na promjenu ponašanja i vlasti i same pivovare, tj. njezinih namještenika i radnika. Pravila, izmijenjena 16. lipnja 1942., dala su veće ovlasti ravnateljstvu u kojemu se nalaze POHIT-ovi ljudi, a cijene i nadnice regulirao je Ured za oblikovanje cijena i nadnica, pa nisu bili mogući ni štrajkovi ni tarifni pokreti.

U početku nove države proizvodnja se piva zahuktala, te je u kampanji 1940/41. iskorišten puni kapacitet pivovare, prvi put u cijelo vrijeme nje-

⁴⁰ Proizvodnja piva postaje u vrijeme drugoga svjetskog rata opet konjunktorna privredna grana. Tako je već napuštenu Daruvarsku pivovaru kupio Viktor Hrešić i u dvorištu stare započeo 1941. graditi novu pivovaru čiji su kapaciteti imali biti 40.000 hektolitara. Ratne su prilike ipak omele te planove, pa je 1943. proizvedeno svega 3600 hl piva, a slične kapacitete ima i Otočačka pivovara koja je potkraj 1943. opet stavljena u pogon za potrebe ZAVNOH-a.

⁴¹ U Arhivu Instituta za suvremenu povijest sačuvani su policijski kartoni Samuila i Eme Alexander, iz kojih se vidi da su 1942. dopraćeni na snimanje iz kaznionice.

⁴² Martin Jakovac bio je prije činovnik Štedionice Banovine Hrvatske.

zina postojanja. Međutim, ubrzo je nestašica ječma i hmelja otežala proizvodnju, pa se ona smanjuje, ali je još uvijek mnogo veća nego u vrijeme Savske banovine, jer je njemačka vojska na našim prostorima veliki potrošač piva.⁴³

Raspored sredstava dobivenih za prodaju piva svakako je neobičan. Kampanja 1941/42. donijela je 99,246.796 kuna, odnosno, sa stanarinom i drugim prihodima, pivovara je ostvarila prihod od 101,876.555 kuna. Od toga je za upravne troškove izdano samo 3,680.272 kune, a za bolno-obskrbnu blagajnu radnika 1,368.268 kuna. Trošarina i gradska uvoznina iznosile su 67,637.052 kune, pa su ta sredstva dobrim dijelom odlazila za financiranje rata.

U 1944. inflacija uvjetovana ratom dovodi do iskazivanja nereálnih nominalnih iznosa, pa je šteta što nisam pronašla podatke za prethodnu godinu. Cijene su u 1944. dvaput povišavane, ali prestanak rada pivovare uzrokovan je raspadom sistema opskrbe ječmom, obustavom prometa, ograničavanjem električne energije i drugim. Usprkos svim nastojanjima ravnateljstvo nije moglo riješiti te probleme.⁴⁴

U svibnju 1945. Zagrebačku pivovaru odmah preuzima Zemaljska uprava narodnih dobara, koja postavlja svoga povjerenika sa zadatkom da pivovaru stavi u rad.

8.

Zagrebačku pivovaru i tvornicu slada d.d. osnovali su Hrvatska eskomptna banka d.d., vlasnik kutjevačkog posjeda barun Turković, i Gustav vitez Pongratz. Nakon početnih uspjeha pivovara zbog poreznih propisa ugarskog dijela Monarhije uskoro zapada u krizu, a spašava se pretvorivši se u obiteljsko poduzeće židovske obitelji Alexander u kojemu vodeću funkciju ima Samuil David Alexander a Hrvatska eskomptna banka patronat. Alexander uspješno vodi pivovaru do 1929. godine, neprestano ubacujući svježi kapital, a i uz pomoć stvarne ili nominalne fuzije sa Sisačkom, Karlovačkom i Novogradiškom pivovarom. Nakon što je 1928. Samuil D. Alexander stvorio pravi koncern povezavši svoje pivovare s ostalim poduzećima u kojima je imao majoratski utjecaj, Alexandrovi ne poduzimaju više nove velike poteze, već preživljavaju do drugoga svjetskog rata, kada njihova poduzeća preuzima Povlašteno hrvatsko industrijsko i trgovačko d.d. (POHIT).

Treba napomenuti da je Zagrebačka pivovara bila za čitavog svoga rada do 1945. vezana isključivo uz jednu banku, Hrvatsku eskomptnu banku,

⁴³ Da se proizvodnja održala, mora se zahvaliti Maksu Olbrichu koji je i kao dioničar i kao tehnički direktor svakako bio zainteresiran za rad pivovare.

⁴⁴ U ravnateljstvu se nalaze Dragan Gerbl, Martin Jakovac, dr. Viktor Koudelka, sveučilišni profesor, Ferdo Knez, načelnik ministarstva seljačkog gospodarstva i prehrane, Alajbeg Kulenović, član Rizničkog ravnateljstva u Sarajevu, i dr. Vilko Šulterer, ravnatelj POHIT-a. U nadzornom odboru bili su ing. Emilijan Čutvarić i dr. Marijan Dujmović iz POHIT-a, te Julije Kostelac, nadsavjetnik pri predsjedništvu vlade (HAZ, Zb. 3/11).

ali ju je ona nedovoljno pomagala, jer je to bila privatna zagrebačka banka koja je i sama zapala u krizu 1931., i više se nikada nije potpuno oporavila. Beogradski je režim poreznim i tarifnim sistemom činio na pivarstvo silan pritisak, osobito poslije 1929. godine, onemogućivši ulijevanje bankarskih kredita u pivarsku industriju Hrvatske, te su mnoge pivovare obustavile rad. Ni njemački kapital ne ulazi u Zagrebačku pivovaru, jer je ona bila poznata kao obiteljsko poduzeće Židova.

Ali pretvaranje Zagreba u moderan grad vezano je ne samo uz njegovo uključivanje u željezničku mrežu Europe, već i uz rad velikih tvornica, među kojima Zagrebačka pivovara i tvornica slada d.d. zauzima nezamjenjivo mjesto.

SUMMARY

HISTORY OF THE ZAGREB BREWERY UNTIL 1945

The Zagreb Brewery (Pivovara) was founded by the Croatian Discount Bank, baron Turković, and knight Pongratz in 1892. Following initial success, it fell in a crisis until it became a private enterprise of the Jewish family Alexander, headed by Samuil David Alexander. He successfully managed the company until 1929, when he used assets from other companies he owned to create a powerful concern. Since this threatened the Belgrade brewers, dependent on the National Bank, the regime used the taxes and other means to thwart Croatian beer-makers. During the World War II, the Zagreb Brewery was taken over by the Privileged Croatian Industrial and Commercial (POHIT) shareholders company, and the Alexanders joined the sorry fate of other persecuted Jews.